

***İmam Mâturîdî ve Maturidilik,
Tarihi Arka Plan, Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Maturidilik Mezhebi
(Seçki/Derleme), Haz. Sönmez Kutlu,***

Kadir GÖMBEYAZ*

Genellikle Eş'arîliğin yanında Ehl-i Sünnet'in iki kolundan biri kabul edilmesine rağmen Mâturîdîlik ve kurucusu İmam Mâturîdî hakkında her yönüyle aydınlatılmış bir bilgi birikimine sahip değiliz. Son yüzyıl içerisinde konuya gerek Türkiye gerekse de dünya çapında bir ilgi mevcuttur. Bu mesaide nicelik ve nitelik açısından önde giden Batılı devletler olmuştur. Özellikle Almanya, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Orta Asya'nın dînî düşünce yapısı ve tarihi, bilhassa da Mâturîdîlikle ilgili projeleri desteklemektedir. Aynı şekilde Türkiye'de de mezhep üzerinde yoğun mesailer harcayan araştırmacıların sayısı az değildir. Bunlardan birisi olan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi öğretim üyesi Prof. Dr. Sönmez Kutlu, "İmam Mâturîdî ve Maturidilik konusunda gelinen son noktayı ortaya koymak, konuyla ilgili Arapça, Almanca, (İngilizce), Özbekçe yazılmış önemli bazı makaleleri Türkçe'ye kazandırmak ve bu konuda müstakil araştırmalar yapan bilim adamlarının yazdıkları yeni makaleleri ilave etmek suretiyle" (s.11) hazırladığı seçki/derleme türündeki bu eseri ilim dünyasının teveccühüne sunmuştur. Ekim 2003'de Kitâbiyât Yayınları'nın Araştırma-İnceleme/İslam Düşünce Tarihi serisinin 6. kitabı olarak basılan eser, toplam 463 sayfadan oluşmaktadır. Eserde farklı yazım şekilleri arasında imamın ismi olarak Mâturîdî, mezhep sözkonusu edilirken ise Maturidilik şeklindeki yazılış tercih edilmiş ancak makalelerde müelliflerin tercih ettiği diğer yazım şekillerine müdahale edilmemiştir.

Eser bir giriş, üç ana bölüm ve bir ekten oluşmuş, sonunda da geniş bir dizin tablosu ilave edilmiştir. Eserin planı ve içerdiği makaleler şöyledir:

Giriş:

Sönmez Kutlu, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâturîdî" (17-55)

I. Bölüm: Maturidiliğin Tarihi Arka Planı (57-146)

1. Joseph Givony, "Fırac Edebiyatında İmam Ebû Hanîfe'nin Tasviri ve İlgili Meseleler" (59-78)
2. Wilfred F. Madelung, "Horasan ve Mâverâünnehir'de İlk Mürcie ve Hanefiliğin Yayılışı" (79-87)

* Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. kgombeyaz@hotmail.com

3. Keith Lewinstein, "Doğu Hanefî Fırak Geleneği Üzerine Mülâhazalar" (89-118)
 4. Sönmez Kutlu, "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Mezhebî Arka Planı" (119-146)
- II. Bölüm: Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Fikirleri (147-281)
1. W. Montgomery Watt, "Mâtürîdî Problemi", (149-154)
 2. M. Sait Yazıcioğlu, "Mâtürîdî Kelam Ekolünün İki Büyük Siması: Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Ebu'l-Mu'în Neseî" (155-172)
 3. Hüseyin Atay, "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve Bilgi Kuramı", (173-175)
 4. Bekir Topaloğlu, "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Kelami Görüşleri" (177-202)
 5. Şükrü Özen, "İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usulünün İnşası" (203-242)
 6. Talip Özdeş, "Mâtürîdî'nin Te'vil Anlayışında Aklın Yeri" (243-257)
 7. Anke von Kuegelgen – Asirbek Muminov, "Mâtürîdî Döneminde Semerkand İlahiyatçıları (4./10. asır)" (259-270)
 8. Ziyadov Şovosil Yunusoviç, "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye Nispet Edilen Eserlerin Taşkent Yazmaları ve Mâtürîdî Üzerine Yapılan Bazı Araştırmalar" (271-281)
- III. Bölüm: Maturidiliğin Oluşumu ve Türkler Arasında Yayılışı (283-432)
1. Hanifi Özcan, "Türk Din Anlayışı: Mâtürîdîlik" (285-293)
 2. Ulrich Rudolph, "Maturidiliğin Ortaya Çıkışı" (295-304)
 3. Wilfred F. Madelung, "Maturidiliğin Yayılışı ve Türkler" (305-368)
 4. Wilfred F. Madelung, "11. ve 13. Asırlarda Hanefî Âlimlerin Orta Asya'dan Batı'ya Göçü" (369-383)
 5. Sönmez Kutlu, "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve Maturidi Kültür Çevresiyle İlgili Bibliyografya" (385-432)
- EK: Wilfred F. Madelung, "The Westward Migration of Hanafî Scholars From Central Asia in the 11th and 13th Centuries" (433-446)
- DİZİN (447-463)

"Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî" başlığını taşıyan giriş yazısında, Sönmez Kutlu, Mâtürîdî hakkında kaynaklardan tespit edilen bilgilerin yanında çeşitli değerlendirmelerini arz eder. Ona göre, 'genelde Türklerin itikatta mezhebî olan Mâtürîdîliğin kurucusu' (17) İmam Mâtürîdî Türk asıllı olup Ebu Eyyub el-Ensârî soyundan geldiği, dolayısıyla Arap olduğu şeklindeki iddia çeşitli gerekçelerle geçersizdir (18). Akli kullanma konusunda Mu'tezile'den bile ileride olan Mâtürîdî, İslam düşüncesinde 'teolojik akılcılığın' ilk temsilcilerindendir ve eseri *Kitabu't-Tevhîd* de bir 'teoloji felsefe klasığıdır' (23). Onun Ehl-i Sünnet kelâmının kurulmasında bilinenin aksine Eş'arî'den daha büyük rol oynadığı anlaşılmaktadır (23). *Te'vilât*'tan hareketle akılcı tefsir geleneğinin ilk temsilcilerinden (24) ve İslam düşüncesinde anlambilim ve yorumbilime kapı aralayan ilk kişilerden biri olduğu (25) söylenebilir. Zira İslam düşüncesinde kendine has bilgi kuramı oluşturan ilk kişidir (30). Onun Hanefî çevrelerde ihmal edildiği iddiası yeni bilgi ve belgeler ışığında değerlendirildiğinde doğru bir iddia değildir (49). Ancak Eş'arî ile kıyaslandığında büyük ölçüde ihmal edildiği de bir gerçektir. Bunun sebepleri arasında; eserlerinin zorluğu ve anlaşılabilirliği, ilim, kültür ve hilafet merkezi olan Bağdat'tan uzakta oluşu, Mu'tezile'ye ve akli düşünceye yakınlığı, Eş'arîler gibi siyasî iktidarlarca desteklen-

memesi ve resmi eğitim kurumlarında okutulmaması, sadece Hanefilerce benimsenmesi, Eş'arî ve İbn Küllâb gibi eserlerinde Ehl-i Sünnet'i savunmaması, Ebû Hanîfe'nin izinden giderek "övülen Mürcie" (irca el-mahmûd) fikrine sahip oluşu, sûfi düşünceye muhalefeti, Ebû Hanîfe'nin şahsiyetini gölgeler endişesi vs. (49-51) gösterilebilir. Kutlu'ya göre Mâturîdî'nin *Kitabu't-Tevhîd* ve *Te'vilât*'ı Türk din anlayışı ve Türk dinî düşünce tarihi açısından çok önemlidir. Zira onun eserleriyle birlikte akılcılık ve hoşgörü Türk din anlayışının temel taşları olmuştur (51). XV. asırdan itibaren Sünnî-Şîî çekişmesinin Türk-İran çekişmesine dönüşmesi sonucu İmam Mâturîdî ve onun Türk din anlayışı yeniden keşfedilmeye başlanmıştır. Kutlu'ya göre Osmanlı için Eş'arîlik Sünnî-Şîî çekişmesinde Sünniliğin zaferini sağlayacak teolojik özgünlükten uzaktır. Zaten Osmanlı'daki Eş'arîlik sûfiliğin emrinde ve son derece felsefleşmiştir. Bu durum Şîî düşünceye de yakındır (53). Türkiye Cumhuriyeti'nin millî devlet anlayışının sonucu Mâturîdîlik daha çok ilgi görmeye başlamış ve hazırlanan dinî kitaplarda 'fıkıhta Hanefilik, itikatta Mâturîdîlik' şeklinde bir kimlik oluşturulmaya çalışılmıştır (54). O, çağdaş araştırmacılar tarafından 'liberal ehl-i Sünnet teolojisi' veya 'spekülatif teoloji'nin kurucusu olarak görülmüştür (55).

"Mâturîdîliğin Tarihi Arka Planı" başlığını taşıyan birinci bölümün temel tezi, Mâturîdî düşüncenin fıkıhta Hanefî itikatta Mürcîî bir temele dayandığıdır. Bu bölümdeki makaleler direkt olarak İmam Mâturîdî ve Mâturîdîlikle değil, Ebû Hanîfe ve Hanefilik, Mürcie ve Doğu Hanefî Fırak Geleneği ile ilgilidir. Joseph Givony, makâlât/fırak türü eserlerde genellikle Mürcîî olarak tanıtılan Ebû Hanîfe'nin, bu eserlerdeki tasvirini karşılaştırmalı olarak ortaya koymaya çalışırken, W.F. Madelung Horasan ve Mâverâünnehir'de İlk Mürcie ve Hanefiliğin yayılış serüvenini anlatır. Makâlât/Fırak yazım geleneğini Mu'tezilî-Eş'arî gelenek ve Doğu Hanefî gelenek olmak üzere ikiye ayıran Keith Lewinstein, pek bilinmeyen Doğu Hanefî geleneğe dikkat çekerek karakteristiklerini belirlemeye çalışır. Ayrıca Mâturîdî'nin de bir *Makâlât*'ı olduğu iddiasını da değerlendirir. Bölümün son makalesinde Sönmez Kutlu, Mâturîdî ile Mürcie arasındaki ilişki üzerinde durur. Ona göre *Kitabu't-Tevhîd* dikkatle incelenecek olursa, Mâturîdî'nin bizzat Mürcie'nin bir mensubu olarak görüldüğü açıkça anlaşılacaktır. Mâturîdî, Mürcie'nin mutedil esas bünyesini temsil etmekte aynı zamanda bu ekolün sistematik bir kelamını da oluşturmakta, Mürcie ile Ehl-i Sünnet arasında bir köprü görevi üstlenmektedir. Güçlü bir kelam sistemi ortaya koyarken asıl gücünü Mürcie'den almıştır.

"Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin Hayatı ve Fikirleri" başlığını taşıyan ikinci bölümün temel saiki, kaynakların Mâturîdî hakkındaki suskunluğu veya çok az bilgi vermesidir. Bu bölümde Mâturîdî ve onun kelam, fıkıh ve tefsir ilmindeki yeri ile genel olarak düşünce sistemi ortaya konarak bu boşluk doldurulmaya çalışılır. Kaynakların Mâturîdî hakkındaki suskunluğu W. Montgomery Watt'ın *Mâturîdî Problemi* başlıklı makalesini konusudur. M. Sait Yazıcıoğlu, Mâturîdî mezhebinin iki önemli simasını, kurucusu Mâturîdî ile mezhebin en parlak ismi Ebû'l-Muîn Nesefî'yi tanıttığı makalesinde -ki daha evvel AÜİFD'de (1985) yayınlanmıştı- Mâturîdîliğin Ehl-i Sünnet'in en güçlü ve orijinal kanadını oluşturduğu, bir yandan Eş'arî ekolünden çok daha felsefî ve tutarlı olduğu şeklinde bir Mâturîdîlik-Eş'arîlik kıyaslaması yaparken, bir yandan da Mâturîdîlikle ilgili olumsuz tezleri reddetmeye çalışır. Yazıcıoğlu'nun Mâturîdîlik sözkonusu olduğunda önemli gördüğü bir sima da Ebû'l-Muîn en-Nesefî'dir. Ona göre Nesefî, Mâturîdî kelam sistemine has olan semantik metodu geliştirmiştir ki, bu metot bugünün dil felsefesine karşılık gelmektedir. Hüseyin Atay,

oldukça kısa makalesinde İmam Mâtürîdî'nin kelimine en büyük katkısı olarak nitelediği bilgi teorisini sistemli bir şekilde ilk defa ortaya koyuşu ve haberi bilgi kaynakları arasında sayışını vurgulamaktadır. Bekir Topaloğlu da, kaynaklarda geçtiği şeklin aksine, Sünnî kelamın kurucusunun Ebû'l-Hasan el-Eş'arî değil, Mâtürîdî olduğunu belirttiği makalesinde, Mâtürîdî'nin kelimî görüşlerini epistemoloji, uluhiyet, nübüvvet, kaza ve kader, büyük günah, iman ve islam, şeklinde altı başlık altında işler. Şükrü Özen, her ne kadar fıkıh ve fıkıh usulüne dair eserleri günümüze ulaşmamış olsa da, çeşitli kaynaklarda nakledilen görüşlerinden hareketle Mâtürîdî'nin fikhî yönünü ve yerini, *Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usulünün İnşası* adlı makalesinde tespiti çalışır. Talip Özdeş de, *Te'vilât'tan* hareketle bir müfessir olarak Mâtürîdî'yi ve onun te'vil anlayışında aklın yerini irdeler. Bu bölümde Mâtürîdî'nin yaşadığı coğrafyada yetişmiş araştırmacıların da yazıları bulunmaktadır. Bunlardan ilki Aşirbek Muminov ile Anke von Kuegelgen'in ortaklaşa yazdıkları "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî Döneminde Semerkand İlahiyatçıları" ile Şevosil Ziyadov'un "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve Taşkent Yazmalar Fonundaki Maturidilikle İlgili Yazmalar" isimli makaleleridir. Bu makaleleri önemli kılan husus, pek çok yazma eseri gün yüzüne çıkarması ve ilim dünyasını haberdar etmesidir. Bu, ayrıca kitabın da değerini arttıran bir husustur.

"Mâtürîdîliğin Oluşumu ve Türkler Arasındaki Yayılışı" başlıklı üçüncü bölümün temel problematiği, Mâtürîdîlik ile Türk düşüncesi arasındaki ilginin kurulmasıdır. Bölümün ilk makalesi Mâtürîdîliği Türklerin İslam'ı anlayış biçimi olarak sunmaya çalışan Hanifi Özcan'ın "Türk Din Anlayışı: Mâtürîdîlik" adlı makalesidir. Batı'da Mâtürîdîlik konusunda uzman olan Ulrich Rudolph, Mâtürîdîliğin oluşum sürecini, Eş'arîlikle yan yana zikredilmesinin getirdiği sonuçları, iki mezhebi kıyaslayarak ortaya koymaya çalışır. Bunu Sönmez Kutlu'nun, şu ana kadar Mâtürîdîliğin Türkler arasında yayılışını ortaya koyan ilk ve tek çalışma olarak zikrettiği (13) W. F. Madelung'un "Mâtürîdîliğin Yayılışı ve Türkler" adlı makalesiyle eserin yayınlanmasından birkaç yıl önce, yine aynı müellifin tebliğ olarak sunduğu ancak yayınlamadığı "11. ve 13. Asırlarda Hanefi Âlimlerin Orta Asya'dan Batı'ya Göçü" başlıklı makalesi takip eder. Makalenin orijinalinin Ek olarak sunulup ilk defa bu eserde yayınlanmış olması da esere ilave bir değer kazandırmaktadır.

Eserin en önemli yerlerinden birisi de Sönmez Kutlu'nun hazırladığı "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve Maturidi Kültür Çevresiyle İlgili Bibliyografya" başlıklı bibliyografik makaledir. Mâtürîdîlik konusunda çalışmak isteyen araştırmacılar için önemli bir kaynakça olacak bu makale, sadece mezhebin kelimî yönüyle ilgili olsa da, Brockelmann ve Fuad Sezgin'in eserlerinde yer almayan yazmaları da tespit etmesi bakımından kıymetlidir. Bu liste Mısır Dâru'l-Kütübi'l-Mısıryye'de kayıtlı bir mecmuada Şâfiî âlim İbn Ebi's-Şerîf (906/1500)'in *Şerhu'l-Musâyere*'sinin sonunda zikredilen Hanefî-Mâtürîdî kimliği oluşturan usulu'd-din konusunda yazılmış eserlerin listesi –ki bu listede daha önce hiçbir kaynakta zikredilmemiş ve günümüze de ulaşmamış bazı eserler bulunmaktadır- ile Hüseyin Atay'ın 1957-58 yıllarında hazırladığı İstanbul Kütüphanelerinde bulunan kelimine dair yazma eserlerin listesini içermektedir.

Sönmez Kutlu'nun altını çizdiği üzere eserde yer verilen makalelerin tamamı, ya bu konuda doktora tezi hazırlamış veya doktora sonrası çalışma yapmış ya da müstakil eserler kaleme almış uzman kişiler tarafından yazılmıştır (14). Bu eserin ciddiyetini ve değerini ortaya koyan bir noktadır. Ayrıca eserin sonuna eklenen seçme bibliyografya da konuya ilgi duyanlar için faydalı bir başvuru kaynağıdır. Hulasa, eserin zengin içeriğiyle İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik konusunda Türk okuyucusuna kayda değer bir katkı sağlayacağı aşikardır.